

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARI YOZMA NUTQINING XUSUSIYATLARI

Parpiyev Odil Olimovich,

Qo‘qon universiteti Ta‘lim kafedrası katta o‘qituvchisi
odilparpiyev71@gmail.com

Abstract

Written speech is of great importance in the formation of children's mental development and scientific outlook. Only a student who has a rich mindset and can think logically can quickly master modern skills and express his thoughts simply and concisely. For this purpose, one of the urgent tasks is to develop children's written speech in the classes of primary school mother tongue classes. The article reveals the characteristics of the written speech of elementary school students. The author proved his ideas by quoting the opinions of scientists.

Keywords: native language, phoneme, writing, written speech, paragraph, text, analytical, synthetic, sound, literacy.

Аннотация

Письменная речь имеет большое значение в формировании умственного развития и научного мировоззрения детей. Только студент, обладающий богатым мышлением и умеющий логически мыслить, сможет быстро овладеть современными навыками и просто и лаконично выражать свои мысли. В связи с этим одной из актуальных задач является развитие письменной речи детей на занятиях классов родного языка начальной школы. В статье раскрываются особенности письменной речи учащихся младших классов. Автор доказал свои идеи, приведя мнения учёных.

Ключевые слова: родной язык, фонема, письмо, письменная речь, абзац, текст, аналитический, синтетический, звуковой, грамотность.

Annotatsiya

Bolalar aqliy rivojlanishi va ilmiy dunyoqarashini shakllantirishda yozma nutqning ahamiyati katta. Boy tafakkurga ega, mantiqan fikrlay oladigan o‘quvchigina zamonaviy ko‘nikmalarni tezda o‘zlashtirib, o‘z fikrini sodda, lo‘nda ifodalay oladi. Buning uchun boshlang‘ich sinf ona tili darslari mashg‘ulotlarida bolalar yozma

nutqini rivojlantirish dolzarb vazifalardan biridir. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilari yozma nutqining xususiyatlari ochib berilgan. Muallif olimlar fikrlaridan iqtiboslar keltirish orqal ilgari surayotgan fikrlarini isbotlab bergan.

Kalit so'zlar: ona tili, fonema, yozuv, yozma nutq, paragraf, matn, analitik, sintetik, tovush, savod o'rgatish.

Yozma nutqni egallash kichik maktab o'quvchisi shaxsining ma'naviy-axloqiy sifatlarini shakllantirish jarayonining zarur shartlaridan biridir. O'quvchilarning nutqiy qobiliyatlarini rivojlantirish o'z ona tiliga mehr uyg'otadi, shaxsiy fazilatlarni – tevarak-atrofga ijobiy munosabat, mas'uliyat, mehnatsevarlik, muloqot qilish qobiliyati, maqsadga erishishda qat'iyatlilikni shakllantiradi.

Mashhur psixolog L.S. Vygotskiyning fikricha, yozma nutq bolaning aqliy rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega va fikrlashni rivojlantiradi. Yozma nutqni bunday tushunish zamonaviy psixolingvistlarning konsepsiyalari asosida yotadi, unga ko'ra, malakali yozish - bu nutq ishidagi fikrni lingvistik vositalar yordamida ifodalash qobiliyati, bunda imlo (imlo va tinish belgilari) barcha matn faoliyati kabi kognitiv-kommunikativ va nafaqat nutq qobiliyatlari, balki ular o'ziga xos ramziy shaklda shaxsning dunyoga bo'lgan qarashlarini aks ettirish, xulq-atvor me'yorlarini, muloqot normalarini o'zlashtirish qobiliyatini aks ettiradi.¹

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimovning: "O'z fikrini mustaqil ona tilida ravon, go'zal va lo'nda ifoda eta olmaydigan mutaxassisni bugun tushunish ham, oqlash ham qiyin"², – degan fikrlari kichik yoshli maktab o'quvchilarining nutqiga alohida e'tibor bilan yondashishga chorlaydi. O'quvchilarni o'z fikrlarini erkin, to'g'ri ifodalashga o'rgatish jamiyat uchun ham, psixologik va metodik jihatdan ham juda muhim bo'lib, hozirgi kunning dolzarb masalalaridan hisoblanadi.

Bolalar nutqining mazmuni o'qish va yozish dars mashg'ulotlarida shakllanadi. Zamonaviy boshlang'ich maktablarda yozishni o'rgatishning an'anaviy tizimida mustaqil fikr yurita olishdan ko'ra xattotlik va imlo yo'nalishidagi malakalarni shakllantirishga ustuvor ahamiyat beriladi.

Yozma nutqning shakllanish jarayonini tavsiflash muammosi taniqli olimlar L.S. Vygotskiy, N.I. Jinkina, A.N. Leontyeva, A.R. Luriyalarning pedagogik

¹ Львов, М. Р. Методы развития речи учащихся [Текст] : М. Р. Львов // Русский язык: научно-педагогический журнал. – 2011. – №4. – С. 24 - 28.

² I.A.Karimov.Barkamol avlod- O'zbekiston tarraqiyoti poydevori._Toshkent:1997.9-bet.

psixologiyaga oid ishlarida boshlang'ich maktab o'quvchilari nutqining sintaktik tuzilishini shakllantirish metodikasi haqida fikrlar yuritilgan bo'lsa, Ladyzhenskaya, M.R. Lvova, T.G. Ramzayeva, V.A. Grazhdantseva, N.A. Izmailovalar monologik nutqni rivojlantirish bo'yicha o'z qarashlarini ifodaladilar.

Maktab amaliyotida boshlang'ich sinf o'quvchilaridagi fikrni yozma ifodalay olishlaridagi jiddiy kamchiliklar yozma nutqni rivojlantirish masalasini hali ham tadqiq qilish lozimligini ta'kidlash o'rnlidir.

Yozma nutq nutqning asosiy turlaridan biridir. "Yozma nutq" tushunchasiga oydinlik kiritaylik. "Yozma" – xat, yozuv vositasida ifodalangan, yozilgan, yozma ma'lumot.³Yozma nutq grafik nutqdir.⁴

Haqiqatan ham, yozma nutq ma'lumotni grafik shaklda ifodalab, nutqning aniq, batafsil shaklidir. Bu maxsus tayyorgarlik natijasida o'zini namoyon qiladi. Nutqning keyingi rivojlanishi nafaqat shaxsning individual fazilatlarini, balki butun jamiyatning rivojlanishini ham tavsiflaydi. Yozma nutq tufayli avlodlar o'rtasidagi bog'liqlik, uzluksizlik ta'minlanadi.

Yozma nutq og'zaki nutq bilan yaqin aloqada bo'ladi. Yozma nutq va og'zaki nutq "tashqi nutq" turlaridir. Tashqi nutqdan ichki nutq rivojlanadi, bu esa odamga lingvistik material asosida fikr yuritish imkonini beradi. Psixolingvistikaning ta'kidlashicha, bola yozma nutqini faqat "yozma nutqning aqliy loyihasi" - fikrlashdan foydalanishga o'rgatilganda yaxshilaydi.⁵ Binobarin, yozma nutq nafaqat odamlar o'rtasidagi muloqot vositasi, balki inson tafakkurining bir shaklidir. Yozma matn mazmuni uchun barcha javobgarlik muallifga yuklatiladi. U iboralar haqida o'ylash, ularni tuzatish va qo'shish uchun ko'proq vaqtga ega. Yozishda fikrni ifoda eta olmaslik, keyin nima yozilishi kerakligini bilmaslik, shuningdek, hamma narsani birdaniga aytib berish istagi, mantiqsizlik, paragraflarga bo'linmaslik, so'zlarni keraksiz takrorlash, noto'g'ri mantiqiy urg'u sezilarli xatolarga olib keladi. Natijada matn mazmuni to'liq tushunilmasligi mumkin. Yozma nutq faqat yozish ko'nikmalarini maqsadli egallash va birgalikda o'rganish sharoitida shakllanadi, ya'ni uning mexanizmlari o'qish va yozishni o'rganish davrida rivojlanadi va barcha keyingi ta'lim davomida takomillashtiriladi.

³ O'zbek tilining izohli lug'ati. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi". Toshkent.

⁴ Qosimova K. , Matchonov S. , G'ulomova X. , va boshqalar. Ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent. 2022-y.

⁵ Винокурова, О. С. К проблеме психологии письменной речи [Текст] : О. С. Винокурова // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2008. – № 67. – С. 362-364.

Yozishni o'rganishda o'qish jarayoni va yozish jarayonini uyg'unlashtirish kerak. O'qish yozma nutqning tarkibiy qismi va uning zarur shartidir. Zamonaviy bolalar o'qishga oz vaqt ajratadilar, televizor va ijtimoiy tarmoqlarda vaqt o'tkazishni afzal ko'radilar. Bu tendentsiya o'z fikrlarini aniq ifoda eta olmaydigan va kichik lug'atga ega bo'lgan butun bir avlodning paydo bo'lishiga olib keladi. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari mazkur muammoga yechim sifatida boshlang'ich sinf o'quvchilarida fikrni yozma ifodalashlari uchun pragmatik yondashuvlardan foydalanishlari kerak. Ma'lumki, bolaning yozma nutqi bevosita uning so'z boyligining hajmiga bog'liq. So'z boyligi qanchalik boy bo'lsa, bola dunyoni shunchalik chuqurroq ko'radi, hodisalarni yanada teranroq ajrata oladi, eshitgan va o'qiganlarini aniqroq idrok etadi, o'z fikrlarini aniq shakllantiradi va ifodalaydi.

Yozishda quyidagi bosqichlar muhimdir:

1. Yozib olinadigan so'zning tovush tarkibini tahlil qilish. Birinchidan. so'zdagi tovushlar ketma-ketligini aniqlash, ikkinchidan, eshitilgan tovushlarni fonemalarga aylantirish. Avvaliga bu jarayonlarning ikkalasi ham ongli ravishda sodir bo'ladi, keyinchalik esa ular avtomatlashtiriladi. Akustik tahlil va sintez artikulyatsiyaning eng yaqin ishtirokida davom etadi.

2. Fonemalarni (eshitiladigan tovushlarni) grafemalarga aylantirish uchun tasavvur qilish.

3. Harflarni yozish uchun har bir belgining ketma-ketligini ta'minlab, qo'lni uzmasdan yozish.

Yozma nutqda o'ziga xos ifoda vositalari, eng avvalo, alifbo belgilaridir. Alfavit belgilaridan tashqari tinish belgilari, paragraf, abzats, tagiga chizish, hajmi, rangi kabi vositalarga ham e'tibor qaratilishi muhim.

Savod o'rgatish jarayonida o'quvchilar yozuvdan quyidagi malakalarni egallashlari lozim:

1. Partada to'g'ri o'tirish, daftarni to'g'ri qo'yish, chiziqlarni chamalash, yozayotganda ruchkadan to'g'ri foydalanish, hoshiyaga rioya qilish.

2. Yozuv daftari yoki alifbe asosida o'zbek alifbosidagi barcha bosh va kichik harflarni yozish, shuningdek, harflarni so'zda bir-biriga bog'lab yoza olish; bosma matnni yozma matnga aylantirib yozish.

3. Tahlil qilingan so'z va ikki-uch so'zli gaplarni o'qituvchi yordamida yozish.

4. Talaffuzi bilan yozilishida farq qilmaydigan so'zlarni ko'chirib yozish va eshitib yozish: yozganlarini matnga qarab, shuningdek, izohlab o'qish bilan tekshirish.

5. Og'zaki tuzilgan hikoyadan olingan gapni yozish.

Analitik-sintetik tovush metodi (tovush-tarkib metodi) tamoyiliga muvofiq, o'qish va yozuv birligi saqlanadi. Harflarni yozishda o'qishga o'rgatishdagi tarkib asos qilib olinadi, ya'ni o'qish darsida o'quvchilar harfni o'zlashtiradilar, matni o'qiydilar, yozuv darsida esa shu harfli so'zni yozadilar. Maktab o'quvchilarini yozishga o'rgatishdagi qiyinchiliklarning o'zi o'qituvchilarni ularni bartaraf etish yo'llarini izlashga va yozishni o'rgatishning samarali usullari va vositalarini izlashda sezilarli muvaffaqiyatlarga erishishga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Львов, М. Р. Методы развития речи учащихся [Текст] : М. Р. Львов // Русский язык: научно-педагогический журнал. – 2011. – №4. – С. 24 - 28.
2. А.Каримов.Баркамол авlod- O`zbekiston tarrafiyoti poydevori. _Toshkent:1997.9-bet.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi". Toshkent.
4. Qosimova K. , Matchonov S. , G'ulomova X , va boshqalar. Ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent. 2022-y.
5. Винокурова, О. С. К проблеме психологии письменной речи [Текст] : О. С. Винокурова // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2008. – № 67. – С. 362- 364.
6. Parpiyev Odil Olimovich, & Raupova Laylo Rakhimovna. (2024). Stages and Peculiarities of Increasing Written Literacy in Primary Education. *International Journal of Formal Education*, 3(2), 62–64. Retrieved from <http://journals.academiczone.net/index.php/ijfe/article/view/2061>
7. Парпиев , О. . (2024). Повышение грамотности письменной речи учащихся на уроках родного языка на основе передовых педагогических технологий. *Общество и инновации*, 5(2/S), 146–152. <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol5-iss2/S-pp146-152>
8. Ochildiyeva Mushtariy, & Parpiyev Odiljon. (2023). BOSHLANG'ICH TA'LIM TIZIMIGA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR. *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 1(1), 640–644. <https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.666>
9. Xushbaqova Zarnigor Javliyevna, & Odiljon Parpiyev. (2023). BOSHLANG'ICH SINFLARDA NUTQIY SAVODXONLIKNI RIVOJLANTIRISH. *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 1(1), 645–650. <https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.667>
10. Mannonova Muxarrabonov, & Odiljon Parpiyev. (2023). AUDIOLINGVAL METODNING AFZALLIKLARI. *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 1(1), 882–887. <https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.749>.

